

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy hodimi.

M Muhamadiy

Bobur tarixda umri kurashlar, urushu g'alayonlar, notinchliklar bilan kechgan shaxs sifatida ham taniqli. U temuriylar saltanatini saqlab qolish uchun harakat qildi. Umri chet ellarda kechdi. Hayoti Afg'oniston, Hindiston kabi davlatlar bilan bog'liq bo'ldi. Bobur yirik madaniyat arbobi sifatida ma'lum. U yoshligidan ilm bilan shug'ullangani, fors, arab tillarini o'rganishi, adabiyot, tarix, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, musiqa va boshqa sohalar bilan shug'ullangani bois ham ma'rifatni anglaydigan, madaniyatli kishi bo'lib etishdi. U fanning turli sohalariga doir ko'plab asarlar yozdi. Boburning lirik devonlari, «Boburnoma», «Mufassal», «Xatti Boburiy», «Harb ishi», «Musiqiy ilmi» islom dini asoslarining bayoni bo'lgan «Mubayyin», «Volidiya» tarjimai va boshqa asarlari uning shuhratini yanada oshirdi.

Bobur keng dunyoqarashi, mukammal aql-zakovati, bilimi bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos soldi. Bu sulola Hindistonda 332 yil hukmdorlik qildi. Bobur avlodidan olti shaxs Bobur, Humoyun, Akbar, Jahongir, Shoh Jahon, Avrangzeblar bu yerda uzoq davr podshohlik qildilar.

Sharqning bu ulug' siymosi 1483 yil 14 fevralda Amir Temurning o'g'li Mironshoh nabirasi Abusaid Mirzonning o'g'li Umarshayx oilasida tavallud topgan. Onasi Qutlug' Nigorxonim toshkentlik mug'ul xoni Yunusxonning qizi edi.

1494 yilda Umarshayx Mirzoga qarshi uning akasi Samarqand hokimi Sulton Ahmad Mirzo va Toshkent hokimi Mahmudxon qo'shin tortadi. Falokat ro'y berib, 1494 yil 7 iyunda Umarshayx vafot etadi. 11 yoshli /ba'zan 12 yosh ko'rsatiladi/ Bobur Farg'ona viloyatining hokimi bo'ladi. Goh g'alaba, goh mag'lubiyatga uchrab turgan Bobur Farg'ona va Samarqand mulkini qo'l ostiga birlashtirib tura olmadi. Katta kuchga ega bo'lgan Shayboniyxon Saripul va Axsida Boburga zarba berib, u yerlarni ishg'ol qiladi. Bobur quvg'in va sargardon

bo'lib, chet ellarda faoliyat ko'rsatadi. Shayboniyxon tazyiqi ostida 1504 yili Bobur ozgina askar va a'yonlari bilan Qobulga borib o'rnashadi. Bobur o'z yurtidan, toju taxtdan voz kechib ketolmaydi. Bir necha marta Samarqandni qayta yegallashga harakat qiladi. 1512 yilda shoh Ismoil dan Yordam olib, Samarqandga yurish qiladi. Samarqandni uchinchi marta egallab oladi. Ubaydulla Sulton va Muhammad Temur Sulton 1513 yilning boshlarida katta qo'shin bilan Boburga qarshi yurish boshlaydilar. Bobur engiladi. Ismoil madad uchun Najmi soniy boshliq qo'shin yuboradi. U ham yengiladi. Boburning o'z saltanatini egallash orzulari barbod bo'ladi. U Afg'onistonda o'z hokimiyatini mustahkamlab oladi. Bobur Hindistonga yurish rejalarini tuzadi. Birinchi navbatda Panjob viloyatini ishg'ol qilishni mo'ljallaydi. U Hindistonga yurish faoliyatini 1519 yildan amalga oshira boshlaydi, 1526 yilgacha besh marta harbiy yurish qiladi. 1526 yil noyabrdan harakati Sind, Panjob viloyatlari orqali Dehliga qaratilgan edi. 1526 yil aprelida Dehli sultoni Ibrohim Lo'di bilan jang qilib, uni yengadi. 27 aprelda Dehlida Bobur nomiga xutba o'qiladi. So'ng CHitora hokimi Rano Sango bilan jang bo'ladi. 1527 yil 16 martda Bobur g'alaba qozonadi. Bobur Hindistonda katta ishlarni amalga oshiradi. Uning avlodlari Bobur ishlarini davom ettiradilar.

Olimlarimizning qayd etishicha, Bobur 47 yil umr ko'rgan bo'lsa, shundan 36 yilini uch mamlkatda: Movarounnahrda, Afg'onistonda, Hindistonda podshoh bo'lib o'tkazdi. 20 yil umri Movarounnahrda, 22 yili Qobulda, 5 yili Hindistonda kechdi. Bobur 1530 yil 26 dekabrda dushanba kuni nahorda Agrada bandalikni bajo keltiradi. Uning jasadini Agra shahrida Jamna daryosi bo'yidagi Bog'i oromga dafn etadilar. Boburning qizi Gulbadanbegimning yozishicha, qabr oldida besh vaqt namoz o'qib, marhumning ruhiga tilovat qilib turish uchun maxsus mutavali va 60 ta xushovoz qorilar tayinlangan. Boburning rafiqasi ikki yildan ortiq vaqt har kuni ikki mahal qo'y va mollar so'ydirib, tayinlangan qorilarga tilovat qildirib turgan. Oradan bir necha yil o'tkach, Bobur vasiyatiga ko'ra uning xotinlaridan biri, hazratning qabrini Qobulga ko'chiradi.

O'zbek adabiyotida o'ziga xos boburshunoslik yuzaga keladi. Uning shaxsi va ijodi adabiyotshunos, tarixchi, tilshunos, jo'g'rofiya va boshqa soha kishilarining e'tiborini tortib keldi. J.Neru Bobur haqida o'zining «Hindistonning

kashf etilishi» kitobida shunday yozadi: «Bobur dilbar shaxs, Uygʻonish davrining tipik hukmdori, mard va tadbirkor odam boʻlgan. U sanʼatni, adabiyotni sevardi, hayotdan huzur qilishni yaxshi koʻrardi».

Shoʻrolar davrida Bobur ijodiga bir yoqlama yondashildi. Uni qoralashga, faoliyatini oʻrganmaslikka harakat qilindi. Boburning bizgacha yetib kelgan lirik sheʼrlari 1917 yili Petrograd da sharqshunos olim A.Samoylovich tomonidan chop etiladi. Keyinroq ular 1931 yilda Istanbul shahrida «Milliy tatabuʻlar majmuasi»da ham nashr etiladi. 1940 yili Bobur hayoti va ijodi 9-sinfda oʻrganilishi Davlat dasturida belgilandi. «Adabiyot darsligi»da Navoiy, Turdi, Muqimiy qatori Bobur hayoti va ijodi ham kiritildi. 1947 yili dastur asosida VII sinflarda Bobur merosi oʻrganilishi qayd etildi. Bobur asarlari «Bolalar adabiyoti»ga kiritiladi. Uning asarlari lugʻati tuziladi. Keyingi yillarda Boburning turli asarlari chop etildi. Boburshunos olimlar tomonidan koʻplab tadqiqotlar yaratildi. Boburning adabiy merosi koʻp qirralidir. Uning sheʼrlari, «Boburnoma»si alohida oʻrganiladi.

Qisqacha boshqa asarlari haqida. Boburning «Muxtasar» asari aruz nazariyasi haqida. U bu asarni yozishga kirishishdan oldin Navoiy, Rashididdin Vatvot, Nosir Tusiy, Ar Roziy va boshqalarning aruz haqidagi ishlarini oʻrganadi. U yozgan alifbo «Xatti Boburiy» nomi bilan mashhur. Bobur 16-17 yoshlaridan badiiy ijodiyot bilan shugʻullanadi. 1503-1504 yillarda «Xatti Boburiy», 1522 yilda «Mubayyin», 1528 yilda Xoʻja Ubaydulla Ahrorning «Volidiya» risolasini fors-tojik tilidan oʻzbek tiliga tarjima qiladi. Sheʼriy yoʻl bilan. Bulardan tashqari musiqaga oid «Musiqiy ilmi», «Harb ishi» asallarini yozganligi ham aytiladi. Boburning dinga munosabati, oilaga, farzandlariga, odob-axloq, urf-odatlariga munosabati ham alohida oʻrganiladigan mavzu.

Bobur shaxsiyati bilan bogʻliq baʼzi jihatlar Gulbadanbegimning «Humoyunnoma»sida keltiriladi. U shunday yozadi: «Firdavs makonning katta oʻgʻillari Humoyun podshoh... Qobul arkida /1508 yil 7 mart/ tugʻildilar. Oʻsha yili Firdavs makon amrlari va boshqalari: «Endi meni Bobur podshoh deb atanglar», deb buyurdilar. Humoyun podshoh tugʻilmaslaridan burun Mirzo Bobur deb atash rasm edi. Chunki bugun podshohzodalarni Mirzo deb, oʻzlarini

esa Humoyun podshoh tug'ilgan yillaridan «Bobur podshoh», deb atashga buyurdilar.» /Gulbadanbegim. Humoyunnoma. 33-bet./

Gulbadanbegim Humoyun kasal bo'lganda Bobur iztiroblarini ham ta'sirli yozadi: «Menki, Boburman, umri jonimni o'g'lim Humoyunga bag'ishlayman» deb aytgani, Shundan so'ng Bobur kasal bo'lib yotib qolgani, Humoyun o'sha kuni o'rnidan turganini aytadi.

Bugungi kunda Boburga ulug' ehtirom ko'rsatilmoqda. Bu mustaqilligimiz, hukumatimizning o'tmish ajdodlarimiz merosiga bo'lgan buyuk e'tibor bilan bog'liq. Ayni kunda Andijonda muhtasham Bobur bog'i hammani lol qoldirmoqda. Bobur nomidagi xalqaro jamg'arma, xalqaro ekspedisiyalar mavjudligi, 1993 yilda Bobur merosi bo'yicha xalqaro anjuman /Samarqandda/ o'tkazilishi va boshqalar ana shu e'tibor natijasidir. Umuman, Bobur o'z shaxsiyati, merosi bilan xalqimizga xizmat qilaveradi.

Bobur ijodi ko'p qirralidir. Ammo uning she'riyat sohasidagi shuhrati yana ham yuksakroqdir. Boburning bizgacha rang-barang janrlardan iborat lirik devoni yetib kelgan. Bobur devonlarining qo'lyozma nusxalari unchalik ko'p emas. Devonlarining qo'lyozma nusxalari Parijda, Hindistonda, Turkiyada, Eronda va boshqa joylarda saqlanadi. Bu devonlar bir necha marta nashr etilgan. 1910 yilda Hindistonda, 1915 yilda Istambulda, 1917 yilda Petrogradda nashr etilgan. Bobur devonlari ingliz, fransuz va boshqa tillarda ham tarjima qilingan. 1943-1957 yillar orasida rus tilida nashr etilgan. Bobur devonida g'azallar, ruboiylar, tuyuqlar, fard, masnaviy kabi janrlar uchraydi. G'azal, ruboiy, tuyuqlarning turli xillarini ko'ramiz, Bobur she'riyatining asosiy janrlari g'azal, ruboiy va tuyuqdir. Shoir devoni asosan o'zbek tilidagi she'rlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga bir necha fors-tojik tilidagi she'rlar ham mavjud. Bu esa Boburning fors-tojik tilini mukammal bilishini ko'rsatadi.

Bobur murakkab bir davrda yashadi. Uning hayoti ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar, alam-iztiroblar bilan uzviy bog'liq bo'ladi. «Boburnoma»da tasvirlangan ko'pgina voqealar shundan dalolat beradi. Bobur ruhan qiynalganda ham, hayoti quvonchu shodliklar bilan to'lganda ham, qiynoqlar girdobiga tushganda ham, mag'lubiyat alamini tortganda ham - hamma-hamma vaqt

she`riyat bilan sirlashadi. O`z holatini, yurak nolalarini she`rga ko`chiradi. «Boburnoma»da qayd etilgan, yozilish tarixi ko`rsatilgan ba`zi g`azallar, ruboiylarga e`tibor bersak, bu narsa yana ham oydinlashadi. «Boburnoma»da shoir o`zi birinchi tugal g`azalini 18-19 yoshlarida, 1501-1502 yillarda yaratganini qayd etadi. Va matla`ni keltirgan:

Jonimdin o`zga yori vafodor topmadim...

Ammo Bobur 1500 yilda shoir sifatida tanilgan. Hozircha uning 120 g`azal, 210ga yaqin ruboiysi, 10dan ortiq tuyuq, qit`a, fard, 150 dan ortiq muammosi yetib kelgan.

Shuni ta`kidlash kerakki, Bobur she`riyatining asosiy mavzusi ishq-muhabbatdir. Uning rangin kechinmalari, visol orzulari, hijron izzitoblari, yor go`zalliklari, oshiqning rang-barang holatlari bayon etiladi. Bobur yurt haqida, Vatan sog`inchi, yor va diyorni madh etish, odob-axloq, ma`rifatni kuylash, davr ozorlaridan shikoyat kabilar haqida ham yozadi. Bobur she`riyatida ishq-muhabbat, hayot zavq-shavqlari kuylangan g`azallar anchagina. «Yoz fasli...» deb boshlanuvchi g`azalida «yoz fasli», «boda kayfiyati», «ishq dardi», «do`stlar suhbatlari», «she`r bahsi» haqida gap boradi.

Shoir «Sochining savdosi...», «Sendek menga...», «Xazon yaprog`i yang`lig` gul yuzing hajrida sarg`ardim», «Ko`rmagay erdim jamolin...», «Jamoling vasfini...» deb boshlanuvchi g`azallarida ana shu ruh yetakchilik qiladi. Lirik qahramon yori visoliga orzumand. Uning yuzini ko`rish, so`zini eshitish niyatida. Bu istagi amalga oshmasa «Ayoq yetganча ketgay»

Ko`pgina g`azallarida yordan shikoyat, hayotdan nolish, vafosizlikdan afsuslanish, odamlardagi yomonliklardan arz bayon qilinadi. «Topmadim», «Yaxshilig`», «Parishon ro`zg`orim bor», «Qoldimu?», «Jonima ag`yorning» kabi radifli g`azallarida ana shu mavzular qalamga olingan. Lirik qahramon mana bu misralarda ham dildoridan, ham ag`yorlardan noliydi.

Bobur she`riyatining asosiy qahramoni shoirning o`zi. U oshiq, muhabbatni teran anglaydigan, o`zini ishq quli deb hisoblaydigan, hayotni chuqur kuzatadigan, davr qiyinchiliklaridan alam chekkan, hijrondan joni qiynoqda

bo'lgan bir shaxs. Uning ko'ngil qo'ygan ma'shuqasi nihoyatda go'zal. Oshiq vafodor inson. U har qanday holatda ham ma'shuqasidan yuz o'girmaydi.

Adabiyotshunos I.Haqul Bobur she'riyatidagi tasavvufiy g'oyalar haqida ham mulohazalar yuritadi. «Boburnoma»dagi qator ma'lumotlar Boburning Shariat, Tariqat, Ma'rifat shartlarinigina emas, yaxlit holda, tasavvuf mohiyatini ham teran tushunganligiga to'la ishonch paydo qilishni yozadi. Shoirning she'riy maktubidagi mana bu misralarda ilohiy mohiyat yashiringanini ta'kidlaydi.

Bobur she'riyatining muhim qismini ruboiylari tashkil etadi. Ruboiy shoirning haqiqiy qalb tarjimoni, ruhiy oynasi. Boburga ruboiy yozish juda qulay, gashqli mashg'ulot bo'lgan. U badiha usulida ham ruboiylar yozavergan. Akademik Oybek Bobur ruboiylari haqida shunday yozgan edi: «Bobur ruboiylari uning poeziyasining cho'qqisidir. Umar Xayyomning ruboiylari kabi uning ruboiylari ham falsafiy fikrlarga boy, shaklan mukammal va islom dini nuqtai nazaridan mahdudligidan ancha ozoddir». «Albatta Navoiy Bobursiz Navoiy bo'lib qoldi, lekin Boburni Navoiysiz tasavvur qilish qiyin», - degan edi M.Shayxzoda. Bobur umr bo'yi Navoiydan ilhomlandi. Navoiydan badiiyat sirlarini, ma'noni ruboiyda yuksak mahorat bilan ifoda etishni o'rgandi. Navoiy g'ariblik haqida shunday yozgan.

Navoiyning «Sadqa», «Yo'qturur» kabi ruboiylariga ham Bobur javob yozgan.

Bobur ruboiylari mavzu jihatdan rang-barang. Shoir unda hayot va inson qismatiga oid ko'p tomonlarni qamrab olgan. Ayni paytda shoir ruboiylari ko'proq hasbu hol tarzidadir. Boburning lirik qahramoni hayotsevar, oshiqlikni shohlikdan yuqori qo'yadi. Shoir sevgi tuyg'ularini harorat va samimiy tarzda bayon etadi.

A D A B I Y O T L A R:

1. M.Nuritdinov. «Boburiylar sulolasi». T., 1994.
2. I.Mirzayev. «Bobur ma'rifati». T., 1996.
3. P.Qodirov. «Yulduzli tunlar». T., 1990.
4. P.Qodirov. «Humoyun va Akbar». T., 1994.
5. Boburning «maxfiy vasiyatnoma»si. O'zAS gazetasi. 1998 yil 27 noyabr.